

Niğde Üniversitesi -Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi-M.
Akmulla Devlet Pedagoji Üniversitesi

**I. ULUSLARARASI
TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI
SEMPOZYUMU (18-21 MART 2014)**

BİLDİRİLERİ KİTABI

CİLT - II

ISBN TAKIM : 978-605-9965-05-7 / Cilt 2 978-605-9965-07-1
Matbaa Sertifika No : 26649
Kapak : Arel Repro - 0312 231 49 01
Baskı ve Cilt : Bizim Büro Matbaacılık ve Basımevi
1. Sanayi Caddesi Sedef Sokak No: 6/1 İskitler-Ankara
0312 229 99 28

Niğde Üniversitesi-Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi-M.
Akmulla Devlet Pedagoji Üniversitesi

**I. ULUSLARARASI
TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI
SEMPOZYUMU (18-21 MART 2014)
BİLDİRİLERİ KİTABI**

Нийде Университеті-Қазак Мемлекеттік Қыздар
Педагогикалық университеті-М. Акмулла Атындағы Башқұрт
Мемлекеттік Педагогикалық Университеті

**I ХАЛЫҚАРАЛЫҚ
ТҮРКІ ӘЛЕМІ ЗЕРТТЕУЛЕРІ
СИМПОЗИУМЫ (18-21 НАУРЫЗ 2014)
МАТЕРИАЛДАРЫ КİТАБЫ**

Nigde University-Kazakh State Women's Teacher Training
University-M. Akmullah Bashkir State Pedagogical University

**FIRST INTERNATIONAL
RESEARCH SYMPOSIUM ON THE
TURKISH WORLD (MARCH 18-21, 2014)**

YAYIMA HAZIRLAYANLAR

Prof. Dr. Abdureşit Jelil QARLUQ Doç. Dr. Hikmet KORAS

**NIĞDE ÜNİVERSİTESİ
KAŞGARLI MAHMUT UYGUR-ÇİN ARAŞTIRMA
VE UYGULAMA MERKEZİ (KAMUÇAM)**

2014-NİĞDE

ESKİ TÜRKÇE VE BATI TÜRKÇESİNİN ETKİSİNDE BİR DOĞU METNİ: GEDÂYÎ DÎVÂNİ

Yrd. Doç. Dr. Filiz M. E. UÇAR*

ÖZET: XI. yüzyıldan XX. yüzyılın başlarına kadar devam eden Orta Asya İslamî Türk yazı dilinin üçüncü dönemini oluşturan Çağatay Türkçesi, Hakaniye (Karahanlı) ve Harezm-Altınordu yazı dillerinin bir devamı olarak Timurlular zamanında zengin bir edebî dil yaratmış ve özellikle Nevâyî'nin eserlerinde klasik şeklini almıştır.

XV. yüzyılın başları ile Nevâyî'nin ilk divanını yazdığı 1465'e kadar olan tarihi süreci içine alan klasik öncesi dönem, Harezm Türkçesi ile klasik Çağatay Türkçesi arasında bir geçiş dönemidir. Eski Türkçenin ses, şekil ve kelime hususiyetlerinin kısmen muhafaza edildiği ancak klasik Çağatay Türkçesi eserlerinin dil hususiyetlerinin de görülmeye başlandığı bu dönem eserlerinde, geniş kültürel münasebetler vesilesiyle diğer Türk lehçelerinin, özellikle de Batı Türkçesinin etkisini görmek mümkündür.

Klasik öncesi dönemin önde gelen temsilcilerinden biri de Gedâyî'dir. Gedâyî'nin şiirleri bize *Dîvân* olarak ulaşmıştır. Bu bildiride, dönemin ses ve şekil özelliklerini tam olarak yansıtan *Gedâyî Dîvânı*'nda Eski Türkçe ve Batı Türkçesine ait dil unsurları tespit edilmeye ve eserin söz varlığı bu doğrultuda incelenmeye çalışılmıştır. "Eski Türkçe" ifadesiyle kastedilen Köktürk ve Uygur Türkçeleridir.

Anahtar Kelimeler: Çağatay Türkçesi, Gedâyî, Gedâyî Dîvanı, Eski Türkçe, Batı Türkçesi

An Eastern Work in the Effect of Old Turkish and Western Turkish: Gedayi Divan

ABSTRACT: The Chagatai Turkish forming the third period of Central Asian Islamic Turkish literary language which continues from the XI. to beginning of the XX. century created a rich literary language as a continuation of Hakaniye (Karakhanid) and Khorezmian – Golden Horde written languages in the time of Timurids and took its classic shape especially in the works of Nevâyî.

* Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi ÇTL Böl, filiz.ucar@nevsehir.edu.tr.

The pre-classical period involving the process from beginning of XVth century to 1465 when Nevâyî wrote his first divan is a transition period between Harezmi Turkish and Chagatai Turkish. In the works of this period where sound, shape and word characteristics of former Turkish are partly maintained however the classic Chagatai Turkish language characteristics are also seen, the effect of other Turkish dialects with the occasion of vast cultural relations especially the effect of western Turkish is possible to see.

One of the leading representatives of the pre-classical period is Gedâyî. Gedâyî's poetry has reached us as *Dîvân*. In this paper, the language elements of Old Turkish and Western Turkish in Gedâyî *Dîvân* which fully reflects the sound and shape characteristics of that period are tried to be determined and vocabulary of the work is studied accordingly. "Old Turkish" refers to Köktürk and Uighur Turkish.

Key Words: Chagatai Turkish, Gedâyî, Gedâyî Divanı, Old Turkish, Western Turkish

0. Giriş

Bilinen en eski metinleri Eski Türkçe dönemine dayanan Türk dili, bugün genel olarak Oğuz, Kıpçak ve Çağatay Türkçeleri olmak üzere üç ana gruba ayrılarak incelenmektedir. Oğuz, Kıpçak ve Çağatay Türkçelerini dilbilimsel bakımdan birbirinden kesin çizgilerle ayırmak güçtür. Asya ve Avrupa coğrafyasında yüzyıllar boyu süren coğrafi ve kültürel hareketlilik sebebiyle tarihî ve çağdaş Türk lehçeleri, birbirleriyle sürekli etkileşim içinde bulunmuşlardır. Bu sebeple zaman zaman saf Oğuz, Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinden bahsetmek pek mümkün olmamaktadır (Demir ve Yılmaz 2010, 76-77).

Klasik şeklini Nevâyî ile bulan Çağatay dönemi metinlerinde de yukarıda bahsedilen sebeplerden dolayı Çağatay Türkçesini ayrı bir yazı dili hâline getiren dil özelliklerinin yanı sıra, Nevâyî'nin ilk divanına kadar (1465) gittikçe azalan derecede, Eski Türkçenin dil özellikleri ile Oğuz ve Kıpçak unsurları görülür (Karaağaç 1997: XXII).

Bu çalışmada, Çağatay Türkçesinin klasik öncesi dönem eserlerinden *Gedâyî Dîvânı*'ndaki Eski Türkçe ve Batı Türkçesine ait dil unsurlarına değinilmiştir. Eski Türkçe ile kastedilen Köktürkçe ve Uygur Türkçesi, Batı Türkçesi (Oğuzca) ile kastedilen Eski Anadolu Türkçesidir. Eserdeki Eski Türkçe ve Batı Türkçesine ait kelimelerin tarih boyunca kullanımlarını göstermek amacıyla dönemlere ait tarihî metinlerden ve sözlüklerden yararlanılmıştır. Yararlanılan bu eserler, çalışmamızın "Kısaltmalar" bölümünde belirtilmiştir. Kelimelerin çağdaş Türk lehçelerindeki kullanımları için ise Türk Dil Kurumunun sanal olarak hazırladığı *Türk Lehçeleri Sözlüğü* sayfasından yararlanılmıştır.

0.1. Gedâyî ve Gedâyî Dîvânı

Gedâyî, Timurlular yönetiminde gelişen Orta Asya Türkçesinin önemli temsilcilerindendir. Biyografik kaynaklarda asıl adına, nerede ve ne zaman doğduğuna, hangi tarihte öldüğüne dair herhangi bir kayda rastlanmamaktadır. Ona dair en doğru bilgiler, Nevâyî'nin *Mecâlisü'n-Nefâyis* adlı tezkiresine dayanır (Eraslan 2001: 120-121). Bu eserde belirtildiğine göre Ebu'l Kâsım Babur zamanında şöhrete kavuşan Gedâyî, Nevâyî'nin tezkiresini yazdığı dönemde hâlâ hayattadır ve yaşı da doksandandan fazladır. Eckmann (1971: 2), bu bilgiyi ve *Mecâlisü'n-Nefâyis*'in 896/1490-91 tarihlerinde tamamlandığını göz önüne alarak Gedâyî'nin 806/1403-04 yıllarında doğmuş olabileceğini belirtmiştir.

Gedâyî'nin bilinen eseri tek *Dîvân*'ıdır. Eserin *Dîvân-ı Gedâ* başlığını taşıyan tek nüshası "Bibliothèque Nationale"dedir (Blochet 1932-33). Özbekistan Bilimler Akademisi'ndeki Alî Şîr Nevâyî edebiyat müzesinde de bu nüshanın mikrofilmli bulunmaktadır (Ahmedhocayev 1973: 3).

Dîvân, 230 gazel, 1 kaside, 1 müstezad, 5 kıt'a olmak üzere 1492 beyitten oluşmaktadır. Gedâyî'nin şiirleri üzerine ilk bilimsel çalışma Eckmann'a aittir (1960: 65-100). Bu çalışmada şairin 50 gazeli bulunmaktadır. Bunun dışında Özbekistan'da Ganiyeva (1962; 1965), Rüstemov (1963; 1966; 1967: 36-41) ve Ahmedhocayev (1971a,b,c,d; 1973) çalışmalarında *Gedâyî Dîvânı*'ndan örnek olarak seçtikleri metinleri yayımlamışlardır. Şairin şiirlerinin kitap olarak ilk yayını da yine Eckmann'a (1971) aittir. *Dîvân*, Ahmedhocayev (1973) ve Rüstemov (2007) tarafından da neşredilmiştir.

1. Gedâyî Dîvânı'nda Eski Türkçeye Ait Dil Unsurları

Çağatay dönemine ait eserler, Çağatay Türkçesini ayrı bir yazı dili hâline getiren bütün özellikleri taşıması dışında bir yandan Eski Türkçenin bir yandan da Oğuz ve Kıpçak Türkçelerinin izlerini de taşır. Köktürk ve Uygur dönemine ait bazı dil unsurları, Çağatay Türkçesinin karakteristik bir özelliği hâline gelirken bir kısmı da arkaik bir yapı özelliği gösterir. Çalışmamızın bu bölümünde *Gedâyî Dîvânı*'ndaki Çağatay döneminden daha eskiye uzanan ve artık kullanımdan düşmüş olan, sadece bazı kelimelerde varlığını gösteren dil unsurları ile Eski Türkçenin devamı olarak varlığını devam ettiren dil özelliklerine değinilmiş, bunlar, ses bilgisi ve söz varlığı bakımlarından değerlendirilmiştir.

Çağatay Türkçesinde arkaik unsurlar, daha önce Mehmet Ölmez (2003: 135-142) tarafından "Çağataycadaki Eskicil Ögeler Üzerine" adlı makalede ele alınmış, Eckmann (2003b: 116) ve Karaağaç (1997: XXXI-XXXIII) ise çalışmalarında Çağatay Türkçesindeki arkaik unsurların

varlığından bahsetmiştir. Aynı konu, “Çağatay Türkçesinde Eski Türkçenin İzleri” başlığıyla tarafımızdan da incelenmiştir (Erdem Uçar 2011: 1827-1834).

1.1. Ses Bilgisi

1.1.1. Söz İçi ve Söz Sonu /d/ ve /d̪/ Ünsüzlerinin Korunması

Karahanlı ve Harezmi Türkçelerine /d/ olarak geçen Eski Türkçenin söz içi ve söz sonu /d/ sesi, Çağatay Türkçesinde /y/ olmuştur (Eckmann 2003a: 38): *ayaq* “ayak” (1804), *ayrıl-* “ayrılmak” (1911), *kaɣɣu* “kaygılı” GD (1396). Ancak Türk lehçeleri arasında ayırıcı bir ses özelliği olan /y/ < /d̪/ < /d/ değişiminin izlerine özellikle Çağatay Türkçesinin klasik öncesi dönem eserlerinde sık sık rastlanır. *Gedâyî Dîvânî*’nda da aynı kelimenin farklı örneklerinde Eski Türkçedeki /d/, Karahanlı ve Harezmi Türkçelerindeki /d̪/ seslerinin korunduğu görülmüştür: *adaqı* “onun ayağı” (اداقى) (1193), *adaqı* “(onun) ayağı” (اداقى) (2799), *adaqıngğa* “(senin) ayağına” (1055), *adaqıngnıng* “(senin) ayağının” (2830).

	ayaq	ayrıl-	kaɣɣu
Köktürkçe	<i>adaq</i> OY	<i>adrl-</i> OY	
Eski Uygur Türkçesi	<i>adaq</i> US, AY	<i>adrl-</i> US, AY	<i>kaɣɣu</i> ~ US, ETG,
Karahanlı Türkçesi	<i>adaq</i> KB <i>adaq</i> ~ <i>ayaq</i> DLT	<i>adrl-</i> KB, DLT	<i>kaɣɣu</i> KB, DLT
Harezmi Türkçesi	<i>adaq</i> ~ <i>ayaq</i> ME, KEI <i>ayaq</i> NF	<i>adrl-</i> ~ <i>ayrıl-</i> ME, NF, KEI	<i>kaɣɣu</i> NF <i>kaɣɣu</i> ~ <i>kaɣɣu</i> ME
Kıpçak Türkçesi	<i>ayaq</i> GT, İM, TA, TZ	<i>ayrıl-</i> GT, İM, TA	<i>kaɣɣu</i> İM <i>kaɣɣu</i> GT <i>kaɣɣu</i> TZ
Eski Anadolu Türkçesi	<i>ayaq</i> TM, DK	<i>ayrıl-</i> TM, DK	<i>kaɣɣu</i> TM
Çağatay Türkçesi	<i>adaq</i> ~ <i>adaq</i> ~ <i>ayaq</i> GD	<i>ayrıl-</i> GD	<i>kaɣɣu</i> GD

1.1.2. Söz İçi ve Söz Sonu /b/, /w/ Ünsüzlerinin Korunması

Eski Türkçenin /-b-/, /-b/, Karahanlı ve Harezmi Türkçelerinin /-w-/, /-w/ sesleri Çağatay Türkçesinde /-v-/, /-v/ olmuştur: *avla-* “avlamak” GD (2683), *év* “ev” (2756), *sév-* “sevmek” (2762). Ancak bazı metinlerde eskicil olarak /w/ yazımı ile karşılaşılmaktadır. Bunlar, *fe* (ف) veya *noktalı fe* (ف) işaretleriyle gösterilmiştir (Argunşah 2013: 88). Bu ses, *Gedâyî Dîvânî*’nda da karşımıza çıkmış ve *fe* (ف) ile yazılmıştır: *uwtanıp* “utanıp” (افتانىپ) (2303), *uwtanur-mén* “utanırım” (افتانورمين) (2950), *uwtanur-mén* “utanırım” (افتانورمين) (2962). *Yalbar-* “yalvarmak” (757) kelimesinde ise Eski Türkçenin /-b-/ ünsüzünün aynen korunduğu görülmüştür.

Köktürkçe	-	<i>eb OY</i>	<i>sebin-OY</i>
Eski Uygur Türkçesi	<i>yalbar- ~ yalwar-US, ETG, AY</i>	<i>eb ~ ew ETG, US</i>	<i>sév-US, ETG</i>
Karahanlı Türkçesi	<i>yalwar- KB, DLT</i>	<i>ew DLT, KB</i>	<i>sew- DLT, KB</i>
Harezmi Türkçesi	<i>yalbar- NF, ME, yalbar- ~ yalwar-KEI</i>	<i>ew NF, ME, KEI</i>	<i>sew- NF, ME, KEI</i>
Kıpçak Türkçesi	<i>yalbar- İM, TZ yalvar- KTS</i>	<i>ev TA, TZ</i>	<i>sév- ~ sev- GT sev- BV, İM, TA</i>
Eski Anadolu Türkçesi	<i>yalvar-</i>	<i>ev TM</i>	<i>sev- TM</i>
Çağatay Türkçesi	<i>yalbar- GD</i>	<i>ev GD</i>	<i>sév-GD</i>

1.1.3. Eski Türkçenin Devamı Olarak Görülen Yuvarlaklaşmalar

1.1.3.1. III. Teklik Şahıs -sUn Ekinin Durumu

Köktürkçede III. teklik şahıs emir eki, daima yuvarlak ünlüdür: -*zUn* (Tekin 2003: 180). Çağatay Türkçesi de ekin Köktürkçedeki şeklini devam ettirmiştir (Eckmann 2003a: 113): *bérsün* “versin” (164), *fidā bolsun* “feda olsun” (278), *kélmésün* “gelmesin” (961).

Köktürkçe	<i>-zUn</i>
Eski Uygur Türkçesi	<i>-zUn</i>
Karahanlı Türkçesi	<i>-sU, -sUn, -sUnI</i>
Harezmi Türkçesi	<i>-sU, -sUn</i>
Kıpçak Türkçesi	<i>-sIn, -sUn</i>
Eski Anadolu Türkçesi	<i>-sUn</i>
Çağatay Türkçesi	<i>-sUn</i>

1.1.3.2. -DÜr- Ekinin Durumu

Köktürkçede ettirgenlik işleviyle -*tUr-* şeklinde kullanılan ek, daima yuvarlak ünlüdür (Tekin 2003: 96). Bu yuvarlak ünlülü kullanımlar, Çağatay Türkçesinde -*DÜr-* şeklinde devam etmiştir. Ek, metnimizde de yuvarlak ünlüdür: *çaptur-* “koşturmak” (2606), *kéltür-* “getirmek” (993), *köydür-* “yakmak, yaktırmak” (810), *öltür-* “öldürmek” (647), *sığıştur-* “sıkıştırmak” (2253), *sordur-* “sordurmak” (1624), *tındur-* “dinlendirmek, rahat ettirmek, sakinleştirmek” (69), *tolğandur-* “dolandırmak” (70).

Köktürkçe	<i>-tUr-</i>
Eski Uygur Türkçesi	<i>-tUr-</i>
Karahanlı Türkçesi	<i>-DÜr-</i>
Harezmi Türkçesi	<i>-DÜr-</i>
Kıpçak Türkçesi	<i>-Dür, -DÜr-</i>
Eski An. Türkçesi	<i>-dUr-</i>
Çağatay Türkçesi	<i>-DÜr-</i>

1.1.3.3. -GUr-Ekinin Durumu

Köktürkçede tamamen yuvarlak ünlülü olarak *-Gur-* şeklinde kullanılan ek (Gabain 2000: 59), *Gedâyî Dîvânı*'nda da Köktürkçedeki asli şeklini devam ettirmiştir: *azgur-* “azdırmak” (2876), *yazgur-* “suçlamak, itham etmek” (2653), *yétkür-* “ulaştırmak” (1667).

Köktürkçe	<i>-GUr-</i>
Eski Uygur Türkçesi	<i>-GUr-</i>
Karahanlı Türkçesi	<i>-Ur</i>
Harezm Türkçesi	<i>-GUr-</i>
Kıpçak Türkçesi	<i>-Gır-, -GUr-, -GAR-</i>
Eski An. Türkçesi	<i>-Ur-, -GUr-</i>
Çağatay Türkçesi	<i>-GUr-</i>

1.2. Söz Varlığındaki Eski Türkçe Unsurlar

1.2.1. *ağrığ* “hastalık, ağrı, sızı”

Çağatay Türkçesinde birden fazla heceli kelimelerin sonlarında ve bazı eklerde tonlu */-G/* ünsüzü tonsuzlaşarak */-K/* olur. Ancak söz konusu sesin tonlu ve tonsuz olarak ikili kullanımlarına rastlanır. *Gedâyî Dîvânı*'nda da bu tür ikili kullanımlar görmek mümkündür: *mundağ* (< *mundağ* < *muni tég*) “böyle, bunun gibi” (433) ~ *mundağ* (1718), *katığ* (< *katığ*) “katı” (887).

Ağrığ kelimesi için ise durum biraz farklıdır. Eski Türkçeden itibaren *ağrığ* biçiminde görülen bu kelime, Kıpçak Türkçesinde *ağrığ* ~ *ağrığ* ~ *ağrı* olarak üç farklı şekilde karşımıza çıkar. Çağatay Türkçesinden daha eski bir dönem olan Eski Anadolu Türkçesinde ise sondaki */ğ/* sini kaybetmiştir. Ancak Çağatay metinlerinde söz konusu kelime yeniden *ağrığ* biçimindedir. Metnimizde bir dizede bu kelimeye rastlanmıştır: *Âhîr Gedâni tutkusıdur inçke ağrığı* (611).

Köktürkçe	
Eski Uygur Türkçesi	<i>ağrığ</i> US, ETG, AY
Karahanlı Türkçesi	<i>ağrığ</i> KB, DLT
Harezm Türkçesi	<i>ağrığ</i> NF
Kıpçak Türkçesi	<i>ağrığ</i> BV, İM <i>ağrığ</i> KTS <i>ağrı</i> GT, TA
Eski An. Türkçesi	<i>ağrı</i> DK
Çağatay Türkçesi	<i>ağrığ</i> GD

1.2.2. *asığ* “fayda, yarar, kazanç, kâr”

Eski Uygur Türkçesinden itibaren *asığ* biçiminde olan bu kelime, Kıpçak metinlerinde yer yer sondaki ünsüzünü düşürmüş, kimi zaman da kelime */-h/* < */-ğ/* değişimi olmuştur. Eski Anadolu Türkçesinde dönemin dil özelliği gereği sondaki ünsüzünü tamamen düşüren kelime, Çağatay

tay metinlerinde ve söz konusu metnimizde *asığ* olarak eski şeklini devam ettirmiştir: *Né asığ kılğay eger sén yığlağay-sén kan köngül* (1720).

Köktürkçe	
Eski Uygur Türkçesi	<i>asığ</i> US, ETG, AY
Karahanlı Türkçesi	<i>asığ</i> KB, DLT
Harezm Türkçesi	<i>asığ</i> KEI
Kıpçak Türkçesi	<i>asığ</i> TA <i>assı</i> KTS <i>asu</i> TZ
Eski An. Türkçesi	<i>assı</i> TM
Çağatay Türkçesi	<i>asığ</i> GD

1.2.3. élig “el”

Köktürkçe ve Eski Uygur Türkçesinde *elig* ~ *élig* şeklinde olan kelimenin Karahanlı ve Harezm Türkçelerinde *elig* ~ *el* olarak ikili kullanımlarına rastlanır. Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde ise kelime, artık sondaki ünsüzünü tamamen düşürmüştür. Hâl böyle iken *Gedâyî Dîvânı*’nda kelimenin *élig* biçiminin *él* biçiminden daha fazla görülmesi dikkate değerdir: *Qutqar méni bu kâfir-i hicrân éligidin* (1789), *bir kün ‘azîm vaşl ile tutkıl élig kim bir yolu* (1803), *kél élig tut sâkiyâ kim derd-i ser bérür humâr* (2845).

Köktürkçe	<i>elig</i> OY
Eski Uygur Türkçesi	<i>elig</i> ~ <i>élig</i> US, ETG
Karahanlı Türkçesi	<i>elig</i> DLT <i>elig</i> ~ <i>el</i> KB
Harezm Türkçesi	<i>elig</i> ~ <i>el</i> NF, ME
Kıpçak Türkçesi	<i>el</i> ~ <i>él</i> TA, KTS
Eski An. Türkçesi	<i>el</i> DK, TM
Çağatay Türkçesi	<i>él</i> ~ <i>élig</i> GD

1.2.4. yolu “defa, kere”

Köktürk ve Uygur Türkçelerinde yaygın olarak görülen bu kelime, sonraki dönemlerde kullanım sıklığını kaybeder. *Gedâyî Dîvânı*’nda ise Eski Türk Yazıtlarındaki anlamıyla çokça yer alır: *Méni tirgüz yanğı baş-tın ve-yâhūd bir yolu öltür* (647), *bir kün ‘azîm vaşl ile tutkıl élig kim bir yolu* (1803).

Köktürkçe	<i>yolu</i> OY
Eski Uygur Türkçesi	<i>yolu</i> AY
Karahanlı Türkçesi	
Harezm Türkçesi	<i>yolu</i> HŞ
Kıpçak Türkçesi	
Eski An. Türkçesi	
Çağatay Türkçesi	<i>yolu</i> GD

2. Gedâyî Dîvânı'nda Batı Türkçesine Ait Dil Unsurları

Eski Anadolu Türkçesi, Oğuz Türkçesinin tarihî gelişim süreçleri açısından dil tarihimizde çok önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur. Çünkü bu dönemde Oğuzca, bir yandan konuşma dilini yazı diline dönüştürme mücadelesi verirken bir yandan da Selçuklu Türkçesindeki Doğu Türkçesinden gelme bazı kalıntılardan ayıklanmıştır. Ayrıca, Arapça ve Farsçaya karşı da bilinçli bir mücadele vererek doğrudan doğruya Oğuz lehçesine dayalı bir yazı dili oluşturulabilmiştir. Böylece bu dönemde Oğuz Türkçesi, bağımsız ve zengin bir yazı dili hâlinde varlığını ortaya koyabilmiştir. Ayrıca, Osmanlı Türkçesinden başlayarak Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Güney Kıbrıs Türkçesi, Kuzey Kıbrıs Türkçesi ve Gagavuz Türkçesi gibi lehçe kollarını içine alan Güney-Batı Türk lehçeleri grubunun oluşmasında da Eski Anadolu Türkçesi temel olma görevi yüklenmiştir. Günümüz Türkiye Türkçesi ağızlarının oluşmasında da yine temel dayanak Eski Anadolu Türkçesidir (Korkmaz 2010: 30).

Köklü bir geçmişi olan ve dil tarihi açısından son derece önemli bir konuma sahip bulunan Batı (Oğuz) Türkçesinin Türk lehçeleri üzerindeki etkisi tartışılmazdır. Öyle ki Eski Türkçeden itibaren tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki Batı Türkçesi (Oğuzca) etkisinden söz eden pek çok çalışma mevcuttur. Ayrıca doğrudan Çağatay Türkçesindeki Oğuzca unsurların tespit edildiği iki çalışma da yapılmıştır (Kaymaz 2004: 204-210; Hazar 2011: 31-63). Bu bildiride ise *Gedâyî Dîvânı*'ndaki Batı Türkçesine ait dil unsurlarına değinilmiş, bu unsurlar, ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz varlığı bakımından incelenmiştir.

2.1. Ses Bilgisi

2.1.1. /d-/ < /t-/ Değişimi

Çağatay Türkçesinde kelime başındaki /t-/ sesleri büyük ölçüde korunmakla birlikte zaman zaman /d-/'li örneklerle de karşılaşılabilir. Batı Türkçesinin etkisiyle olduğu düşünülen bu durumun örneklerine metnimizde de sık rastlanır: *dağı* “dahi, de” (62), *delü* “deli” (2354), *dé* “demek, söylemek” (89), *dégin* “kadar” (133), *dégrü* “kadar” (2590), *dék* “gibi” (409), *dut-* “tutmak” (2491), *dün* “gece” (2192).

2.1.2. /-h-/ < /-k-/ Değişimi

Karahanlı Türkçesi döneminden itibaren görülmeye başlayan ve özellikle Batı Türkçesinin Azeri sahasında genelleşen (Ergin 1971: 92) /-h-/ < /-k-/ değişimine sınırlı sayıda olmakla birlikte metnimizde de rastlanır: *ohşat-* “benzetmek” (363), *yaşşı* “güzel” (2903).

2.1.3. /b-/ Düşmesi

Eserde *bol-* fiilinin başındaki ünsüzün düşmesiyle ortaya çıkan *ol-* “olmak” fiili aslında Batı Türkçesine ait bir dil unsurudur: *olmas* “olmaz” (1903), *olsa* “olsa” (143).

2.1.4. /-l-/ Düşmesi

Eski Anadolu Türkçesi döneminin başında *oltur-* “oturmak” ve *kel-tür-* “getirmek” kelimelerindeki /-l-/ ünsüzü düşmüştür (Timurtaş 1992: 129). *Gedâyî Dîvânî*'nda da *kéltür-* “getirmek” fiili, /-l-/ ünsüzünü düşürmüş şekliyle birlikte kullanılır: *kétür-* “getirmek” (437), (1051), (1376); *kéltür-* “getirmek” (1534), (1689).

2.1.5. /y-/ Düşmesi

Batı Türkçesine ait bu değişim, eserde iki kelimedede tespit edilmiştir. Aynı kelimenin /y-/ sesinin korunduğu örnekleri de vardır: *illar* “yıllar” (1895) ~ *yillar* “yıllar” (2396), *inçke* “ince” (611).

2.1.6. Yuvarlaklaşma

İzlerine Eski Türkçeden sonra rastlanan, Harezmi, Kıpçak ve özellikle Eski Anadolu Türkçelerinde bir sistem hâlini alan yuvarlaklaşma temayülü, Çağatay Türkçesinde dudak ünsüzlerinin etkisiyle oluşan yuvarlaklaşmalar dışında büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. *Gedâyî Dîvânî*'ndeki *-(I/U)p* zarf-fiil ekinde, I. ve II. teklik şahıs iyelik eklerinin yardımcı ünlülerinde zaman zaman görülen yuvarlaklaşmaları Eski Anadolu Türkçesinin etkisi olarak değerlendirebiliriz. Eckmann (1971: 5) da metnimizdeki bu yuvarlaklaşmaları Oğuz Türkçesinin bir özelliği olarak kabul etmiştir: *cānānumuṅg* “cananımın” (1030), *cevrüṅg* “(senin) eziyetin” (376), *évürüp* “çevirip” (1249), *mercānumuṅg* “mercanımın” (1024).

2.2. Şekil Bilgisi

2.2.1. Yönelme Hâli Ekinin Durumu

Çağatay Türkçesinde yönelme hâli eki, ünlü ve tonlu ünsüzle biten isimlerde +GA, tonsuz ünsüzle bitenlerde +KA biçimindedir. Ancak Batı Türkçesinin etkisiyle iyelik eklerinden sonra ekin +A biçimi de sık sık karşımıza çıkar. III. teklik şahıs iyelik eki almış isimlere ekin bu şekli geldiğinde iki ek arasına *zamir n*'si gelir: *ağzuṅga* “(senin) ağzına” (1802), *‘āşıka* “âşığa” (829), *başıma* “başıma” (1071), *cānuma* “canıma” (914), *dāmına* “tuzağına” (316), *derde* “derde” (418), *derdine* “derdine” (326), *emriṅge* “(senin) emrine” (4), *fakīrlere* “fakirlere” (2557), *kanına* “kanına” (173), *köṅlüme* “gönlüme” (223), *köṅline* “gönlüne” (377), *öyine* “evine” (927), *zülfine* “sevgilinin saçına” (885).

2.2.2. İlgi Hâli Ekinin Durumu

Çağatay Türkçesinin genelinde olduğu gibi *Gedâyî Dîvânî*'nda da ilgi hâli eki, genellikle düz ünlülü isimlerden sonra *+nInġ*, yuvarlak ünlülerden sonra *+nUnġ* biçimindedir: *āhumnūnġ tütünü* “ahımın dumanı” (105), *anıġnġ haġkġda* “onun hakkında” (692), *Mısr éliniġnġki Őekkeri* “Mısır ilinin Őekeri” (2890), *felekniġnġ cevri* “feleġin sıkıntısı” (328), *hicriġnġ karaġnġġusıda* “ayrılıġın karanlıġında” (373), *kōnġülnüġnġ élgidin* “gönlün elinden” (48), *kōzlerimniġnġ yaŐıdın* “gözlerimin yaŐıdan” (281), *kōzünġnüġnġ kaŐıda* “gözünün karŐısında” (691), *munuġnġ tég* “bunun gibi” (94), *ay yüzüġnüġnġ ġasretinde* “ay yüzünün ġasretinde” (817).

Ancak eserde Batı Türkçesinin etkisiyle ekin *+Inġ*, *+Unġ* Şekli de görülür: *biziġnġ birle* “bizimle” (270) *cevrüġnġ ŧarġkasın* “eziyetin yolunu” (376), *sünbülüġnġ kölgesi* “sümbülün gölgesi” (276).

Diġer yandan birinci kiŐi zamirine gelen ilgi hâli ekinin sonundaki ünsüz tarihî lehçelerde */nġ/* iken Eski Anadolu Türkçesinde */m/*'dir: *benüm* “benim” (Gülsevin 2007: 26). *Gedâyî Dîvânî*'nda da Batı Türkçesinin etkisi olarak *menüm* “benim” çekimini görmek mümkündür: *ménüm kara kanım* “benim kara kanım” (451), *ménüm cānum* “benim canım” (1055), *kaġġuluk kōnġlüm ménüm* “benim kaġġılı gönlüm” (2019).

2.2.3. Yükleme Hâli Ekinin Durumu

Gedâyî Dîvânî'nda yükleme hâli eki genellikle *+nI* biçimindedir: *balasını* “çocuġunu” (913), *cānımnı* “canımı” (644), *derdiġnġni* “(senin) derdini” (917), *yürekimni* “yüreġimi” (899), *yüzünġni* “yüzünü” (295). III. teklik Şahıs iyelik ekinden sonra ise daha çok ekin *+n* biçimi karşımıza çıkar: *élġisin* “elġisini” (532), *étekin* “eteġini” (365), *kanın* “kanımı” (111), *kōnġlündekin* “gönlündekini” (279), *yüzün* “yüzünü” (1053).

Batı Türkçesinin etkisiyle eserde zaman zaman ekin *+I* biçimi görülebilir: *cānumı* “canımı” (273), *cefāyı* “cefayı” (171).

2.2.4. Vasıta Hâli Ekinin Durumu

Gedâyî Dîvânî'nda *+n* vasıta hâli eki, bazı kelimelerde kalıplaŐmıŐ olarak bulunur: *bigin* “gibi” (< *bigi+n*) (2359), *dégin* “deġin, -e kadar” (*dég+i+n*) (133). Bu ek, *+sIz* olumsuzluk ekiyle birleŐerek *+sIzIn* biçiminde de kullanılır: *sénsizin* “sensiz olarak” (1887), *Őeksizin* “Őüphesiz” (2053), *yalġuzun* “yalnız olarak” (152).

Batı Türkçesine ait bir unsur olan *+lA* eki (Kaymaz 2004: 206) ise bir kelimedede görülür: *anıġnġla* “onunla” (2579).

2.2.5. +IIG, +IUG Ekinin Durumu

Çağatay metinlerinde özellikle de klasik dönem sonrası eserlerde isimden sıfat

görevli kelimeler türeten +*IIG*, +*IUG* ekinin son ünsüzü zaman zaman düşer ve ek ünlüsü yuvarlaklaşır. Bu ek, Eski Anadolu Türkçesinde her zaman yuvarlak ünlülüdür. Timurtaş'a (2005: 50) göre bunun sebebi, ekin aslı +*IIG*, +*IUG*'da bulunan /*G*/ ünsüzüdür. Türk dilinin tarihî seyri içinde bu ünsüz, Batı Türkçesinde düşmüş, daha doğrusu kendinden önceki ünlü ile kaynaşarak onu yuvarlaklaştırmıştır. *Gedâyî Dîvânî*'nda da bu tür örnekler karşımıza çıkar: *kanlu* "kanlı" (1091), *melâyik şıfatlu* "melek yüzlü" (1043), *taş bağırlu* "taş bağırlı" (377), *yaşlu* "yaşlı" (771).

2.2.6. -IçI, -UçU Ekinin Durumu

Çağatay metinlerinde sık görülen ve fiilden isim türeten -*GU* eki ile isimden isim türeten +*çI* ekinin birleşmesinden oluşan -*GUçI* ekinin -*IçI*, -*UçU* biçimi, *Gedâyî Dîvânî*'nda bir örnekte karşımıza çıkar: *tilençi* "dilenci" (< *tilen-içi*) (1170). Ekin bu şeklinin Çağatay Türkçesine Batı Türkçesinin etkisi ile girdiği düşünülmektedir.

2.2.7. -DUK Sıfat- Fiil Ekinin Durumu

Bugün sadece Batı Türkçesinde işlek olan bu ek, Köktürk edebî yazı dilinde de çok işlekti. Ek, Çağatay dönemi eserlerinde nadir olarak görülür. Metnimizde de sadece bir örneğine rastlanmıştır: *sévdüğim* "sevdiğim" (1543).

2.2.8. -An Sıfat- Fiil Ekinin Durumu

-*GAn* sıfat-fiil ekinin ilk ünsüzünü düşürmüş şekli olan -*An* sıfat-fiil ekinde de Batı Türkçesi etkisi hissedilmektedir. Eserdeki bu tür örneklerin sayısı azdır: *kılan* "kılan, yapan" (889), (1073).

2.2.9. -mİş Ekinin Durumu

Köktürk metinlerinde hem geçmiş zaman çekimi hem de sıfat-fiil eki olarak kullanılan -*mİş* eki, Karahanlı Türkçesine kadar bu iki göreviyle yaygın olarak kullanılmıştır. Bu ek, daha sonraki dönemlerde, Orta Asya Türk lehçelerinde zaman eki olarak yerini -*GAN* ekine bırakmıştır. Ekin sıfat-fiil işlevi ise devam etmiştir (Gürsevin 2007: 123). Günümüzde ise bu ek, Batı grubu Türk yazı dillerinde hem sıfat-fiil hem de zaman eki olarak kullanılmaktadır. Metnimizde de ekin duyulan geçmiş zaman çekimlerine rastlanır: *bolmuşam* "olmuşum" (1039), *kélmışem* "gelmişim" (2255), *kalmuşam* "kalmışım" (2148), *muzmer étmişler* "gizlemişler" (2608), *olmuşam* "olmuşum" (1395), *éşitmiştir* "işitmiştir" (93), *körmüş* "görmüş" (1161), *susamışdur* "susamıştır" (805), *téng tutmuş* "denk tutmuş" (705), *urmuş* "vurmuş" (691), *yaratmışlar* "yaratmışlar" (2616).

Metnimizde ekin sıfat-fiil işlevine çok az rastlanmıştır: *körmüş bol-sa* "görmüş olsa" (1301), *nisbet kılmış olsam* "nispet etmiş olsam" (411).

2.2.10. -ArAK Zarf-Fiil Ekinin Durumu

-ArAK, Batı Türkçesine özgü bir zarf-fiil ekidir. Eserde sadece bir örneği mevcuttur. *Cılavuñgı tartarak tut ki ulusda kalmadı cān* “(Kendi dizginine asılarak tut ki ulusta can kalmadı.” (2284).

2.2.11. -(I/U)bAn Zarf-Fiil Ekinin Durumu

Eski Türkçenin Köktürk kolu ile *n* ağzında yaygın, *y* ağzında seyrek rastlanan ek, -(I/U)*p* zarf-fiil ekinin -An eki ile genişletilmiş türüdür. Köktürk ve Uygur metinlerinde -(I/U)*pAn(In)* biçiminde görülen ek, Karahanlı Türkçesinden itibaren -(I/U)*bAn* şeklindedir. *Gedâyî Dîvânı*'nda da görülen bu ek, Eski Anadolu Türkçesinde çok sık kullanılmıştır: *dîvâne vü şeydā boluban* “deli divane olarak” (1621), *kaçıiban* “kaçarak” (1683), *kan yığlaban* “kan ağlayarak” (2401), *körüben* “görerek” (2681), *uzala yatıiban* “uzanıp yatarak” (1411), *yandaşıiban* “yaklaşarak” (2517).

2.2.12. Zamir kökenli I. Teklik Şahıs Ekinin Durumu

Eserde -*mİş* ekiyle yapılan duyulan geçmiş zamanın I. teklik şahıs çekiminde Batı Türkçesinin etkisiyle -*Em* eki kullanılır: *bolmuşam* “olmuşum.” (1039), *kélmişem* “gelmişim” (2255), *kalmuşam* “kalmışım” (2148), *olmuşam* “olmuşum” (1395).

Aynı durum geniş zaman çekimi için de söz konusudur: *Çékerem munça belāni* “bunca bela çekerim” (2732), *isterem* “isterim” (353), *kan yıglaram* “kan ağlarım” (2753), *korqaram* “korkarım” (1526).

2.2.13. Olumsuz Geniş Zaman Çekiminin Durumu

Gedâyî Dîvânı'nda olumsuz geniş zaman eki -*mAs*'tır. I. teklik şahısta /-s/ sesinin düşüp zaminin eklediği örnekler de vardır. Bu durum, Batı Türkçesinin etkisinin bir sonucu olmalıdır: *tanıman* “tanımam” (2409), *tapman* “bulmam” (1524).

2.2.14. Yeterlik Fiilinin Durumu

Gedâyî Dîvânı'nda yeterlik fiilleri, bir esas fiilin -*A* zarf-fiil biçimi üzerine *al-* ve *bil-* yardımcı fiillerinin getirilmesi ile kurulur. -*A bil-* yapısı Batı Türkçesine ait bir unsurdur: *déye bil-* “diyebilmek” (114), *yéte bil-* “yetebilmek” (2358).

2.2.15. É(r)- Fiilinin Durumu

Çağatay Türkçesinde ek-fiil *é(r)-* biçimindedir. Fiilin /-r-/ ünsüzünü düşürmüş biçimi Batı Türkçesinin etkisiyle olmalıdır: *bar édi* “var idi” (1601), *hayrān émiş* “hayran imiş” (1188), *vīrān ése* “viran ise” (1095).

Soru eki, Çağatay Türkçesinde olduğu gibi *Gedâyî Dîvânı*'nda da genellikle +*mU* biçimindedir. Ancak bir örnekte ekin +*mI*'lı şekline rastlanmıştır: *Mén midür-mén* “ben miyim” (2525).

2.3. Söz Varlığındaki Batı Türkçesi Unsurları

2.3.1. *aŋla-* / *tüşün-* “anlamak”

Kaşgarlı Mahmut'un Oğuzca olarak nitelendirdiği (Atalay 1985: 290) bu kelime, Eski Uygur Türkçesinden itibaren bütün tarihî Türk lehçelerinde ve günümüz Batı grubu Türk lehçelerinde kullanılmaktadır. Diğer çağdaş Türk lehçelerinde bu kelimenin yerini genellikle *tüşün-* fiili alır. *Gedâyî Dîvânın*'da ise *aŋla-* “anlamak” fiili kullanılmıştır.

	<i>aŋla-</i>	<i>tüşün-</i>	Başka Şekil
Köktürkçe			
Eski Uygur Türkçesi	<i>aŋla-</i> ETG, US		
Karahanlı Türkçesi	<i>aŋla-</i> DLT, KB		
Harezmi Türkçesi	<i>aŋla-</i> KEI, NF		
Kıpçak Türkçesi	<i>aŋla-</i> GT, KTS		
Eski Anadolu Türkçesi	<i>aŋla-</i>		
Çağatay Türkçesi	<i>aŋla-</i> GD		
Türkiye Türkçesi	<i>anla-</i>		
Azeri Türkçesi	<i>anla-</i>		
Türkmen Türkçesi		<i>düşün-</i>	
Kazak Türkçesi		<i>tösin-</i>	<i>uğın-</i>
Kırgız Türkçesi	<i>aŋda-</i>		
Tatar Türkçesi		<i>töşün-</i>	
Kumuk Türkçesi	<i>aŋla-</i>	<i>tüşün-</i>	
Özbek Türkçesi	<i>äŋlä-</i>	<i>tüşün-</i>	
Yeni Uygur Türkçesi	<i>aŋli-</i>	<i>çüşen-</i>	

2.3.2. *bağ-* / *ğara-* “bakmak”

Tarihî Türk lehçelerinde ve günümüz Batı Türkçesinde yaygın olan *bağ-* “bakmak” fiiline karşılık diğer lehçelerde *ğara-* “bakmak” fiili vardır. Bu lehçelerde *bağ-* fiili daha çok “beslemek, çocuğa ya da hayvanlara bakmak” anlamında kullanılmıştır (Gülsevin 2010: 66). Metnimizde ise *bak-* kelimesi kullanılmıştır: *Bir bağıban ğaraklarıŋ avladılar köŋül kuşın* (2683), *bağmas dağı köŋülge ğaşıŋ bir köz uçdın* (523).

	bağ-	ķara-	Başka Şekil
Köktürkçe			
Eski Uygur Türk- çesi		ķara-	
Karahanlı Türkçe- si	bağ-		
Harezmi Türkçesi	bağ-		
Kıpçak Türkçesi	bağ- BV, GT, İM, TA, TZ		
Eski Anadolu Türkçesi	bağ-		
Çağatay Türkçesi	bağ- GD		
Türkiye Türkçesi	bağ-		
Azeri Türkçesi	bağ-		
Türkmen Türkçesi	bağ-		seret-
Kazak Türkçesi		ķara-	
Kırgız Türkçesi		ķara-	tikte-
Tatar Türkçesi	bağ-	ķara-	
Kumuk Türkçesi	bağ-	ķara-	
Özbek Türkçesi	bāk-	ķarā-	
Yeni Uygur Türk- çesi	bağ-	ķari-	

2.3.3. çek- ~ çek- / tart- “çekmek”

Tarihî lehçelerde seyrek kullanılan çek- fiili, Batı Türkçesine ait bir şekildir. Diğer lehçelerde bu fiilin yerine tart- fiili kullanılır. Metnimizde ise çek- ~ çek- kelimesi tart- şekliyle birlikte kullanılmıştır: *Dil-ber cefā vü cevriñi çekmek kérek* (919), *ümîd üçün çekerem munça ibtilā néteyin* (2158).

	çek-	tart-	Başka Şekil
Köktürkçe			
Eski Uygur Türk- çesi		tart-	
Karahanlı Türkçe- si		tart-DLT	
Harezmi Türkçesi	çek- KEI	tart-KEI, ME	
Kıpçak Türkçesi	çek- BV, GT	tart- TZ, KTS	
Eski Anadolu Türkçesi	çek- TM	tart- ETT	
Çağatay Türkçesi	çek- ~ çek- GD	tart- GD	
Türkiye Türkçesi	çek-		
Azeri Türkçesi	çek-		
Türkmen Türkçesi	çek-		
Kazak Türkçesi		tart-	
Kırgız Türkçesi		tart-	
Tatar Türkçesi		tart-	suz-
Kumuk Türkçesi	çek-	tart-	
Özbek Türkçesi		tārt-	südre-
Yeni Uygur Türk- çesi		tart-	

2.3.4. degül / e(r)mes “değil”

Degül kelimesi daha çok Batı diyalektlerine ait bir olumsuzluk edatıdır. Diğer lehçelerde bu kelimeye karşılık *é(r)mes* kelimesi kullanılır. Harezmi Türkçesinden itibaren tarihî lehçelerde de gördüğümüz *degül* kelimesini *Gedâyî Dîvânî*'nda *é(r)mes* kelimesiyle birlikte görmek mümkündür: *dégül* “değil” (42), (2977). Bir dizede ise her iki şeklin de birlikte kullanılması ilgi çekicidir: *Her kuşu 'Ankā dégüldür her beşer insân émes* (929).

	degül	emes
Köktürkçe		
Eski Uygur Türkçesi		
Karahanlı Türkçesi		<i>emes</i> DLT
Harezmi Türkçesi	<i>degül</i> ME	<i>ermes</i> HT
Kıpçak Türkçesi	<i>degül</i> BV, GT, İM	
Eski Anadolu Türkçesi	<i>degül</i> ETT	
Çağatay Türkçesi	<i>dégül</i> GD	<i>é(r)mes</i> GD
Türkiye Türkçesi	<i>değil</i>	
Azeri Türkçesi	<i>deyil</i>	
Türkmen Türkçesi	<i>deel</i>	
Kazak Türkçesi		<i>emes</i>
Kırgız Türkçesi		<i>emes</i>
Tatar Türkçesi	<i>tügil</i>	
Kumuk Türkçesi	<i>tügil</i>	
Özbek Türkçesi		<i>emes</i>
Yeni Uygur Türkçesi		<i>emes</i>

2.3.5. dudak / érin ~ erin “dudak”

Batı Türkçesine ait *dudak* kelimesine karşılık diğer lehçelerde genellikle *érin* ~ *erin* kullanılır. Metnimizde ise *dudak* kelimesi, *érin* kelimesiyle birlikte çokça kullanılmıştır: *Yār dudakındın bu derdimğa devā bolğay mu āh* (2516), *haste Gedā dudaklarıñg bālina salğalı nazār* (2561).

	dudak	érin ~ erin	Başka Şekil
Köktürkçe			
Eski Uygur Türkçesi		<i>erin</i> ~ <i>érin</i> US, AY, ETG	
Karahanlı Türkçesi		<i>erin</i> DLT	
Harezmi Türkçesi	<i>dudak</i> KEI	<i>erin</i> KEI	
Kıpçak Türkçesi	<i>dudak</i> BV, GT, İM, TA, TZ	<i>erin</i> KTS, TA	
EA Türkçesi	<i>dudak</i>		
Çağatay Türkçesi	<i>dudak</i> GD	<i>érin</i> GD	
Türkiye Türkçesi	<i>dudak</i>		
Azeri Türkçesi	<i>dodağ</i>		

Türkmen Türkçesi	<i>dōdağ</i>		
Kazak Türkçesi		<i>erin</i>	
Kırgız Türkçesi		<i>erin</i>	
Tatar Türkçesi		<i>érin</i>	
Kumuk Türkçesi		<i>erin</i>	
Özbek Türkçesi			<i>lāb</i>
Yeni Uygur Türkçesi			<i>kalpuk, lāv</i>

2.3.6. él /élig /kol “el”

Tarihî lehçelerde *él* ~ *élig* ve günümüz Batı Türkçesinde *el* “el” kelimesine karşılık diğer lehçelerde aynı anlama gelen *kol* kelimesi vardır. Söz konusu kelime, metnimizde *él* ~ *élig* olarak her iki şekliyle de kullanılmıştır. Bazı dizelerde vezin gereği olmakla birlikte, *él* kelimesinin kullanımında büyük ölçüde batı Türkçesinin etkisi hissedilir: *Qutkar méni bu kāfir-i hicrān éligidin* (1789), *bir kün ‘azīim vaşl ile tutkıl élig kim bir yolu* (1803), *kél élig tut sākiyā kim derd-i ser bérür humār* (2845), *neylesün kim vaşl étekindin éli kütāh érür* (746).

	<i>él /élig</i>	<i>kol</i>
Köktürkçe	<i>elig</i> OY	
Eski Uygur Türkçesi	<i>elig</i> ~ <i>élig</i> US, ETG	
Karahanlı Türkçesi	<i>elig</i> DLT <i>elig</i> ~ <i>el</i> KB	
Harezmi Türkçesi	<i>elig</i> ~ <i>el</i> NF, ME	
Kıpçak Türkçesi	<i>el</i> ~ <i>él</i> TA, KTS	
Eski Anadolu Türkçesi	<i>el</i> DK	
Çağatay Türkçesi	<i>él</i> ~ <i>élig</i> GD	
Türkiye Türkçesi	<i>el</i>	
Azeri Türkçesi	<i>el</i>	
Türkmen Türkçesi	<i>el</i>	
Kazak Türkçesi		<i>kol</i>
Kırgız Türkçesi		<i>kol</i>
Tatar Türkçesi		<i>kul</i>
Kumuk Türkçesi	<i>el</i>	<i>kol</i>
Özbek Türkçesi		<i>kol</i>
Yeni Uygur Türkçesi	<i>el</i>	<i>kol</i>

2.3.7. év / öy ~ üy “ev”

Tarihî lehçelerde ve Batı Türkçesinde kullanılan *év* kelimesine karşılık diğer lehçelerde *öy* ~ *üy* vardır. *Gedâyî Dîvânî*'nda ise *öy* kelimesi sadece bir kez geçmiş, *év* çokça kullanılmıştır: *Cān üçün la'ling hayāli tüşti könglüm évine* (1203), *cān évi içre meger naqşını taşvîr étke-mén* (2326).

	ev	öy	Başka Şekil
Köktürkçe	eb OY		
Eski Uygur Türkçesi	eb ~ ew ETG, US		
Karahanlı Türkçesi	ew DLT, KB		
Harezmi Türkçesi	ew NF, ME, KEI		
Kıpçak Türkçesi	ev TA, TZ, KTS		
Eski Anadolu Türkçesi	ev TM		
Çağatay Türkçesi	ev GD	öy GD	
Türkiye Türkçesi	ev		
Azeri Türkçesi	ev		
Türkmen Türkçesi		öy	
Kazak Türkçesi		üy	
Kırgız Türkçesi		üy	
Tatar Türkçesi		öy	yort
Kumuk Türkçesi		üy	
Özbek Türkçesi		üy	
Yeni Uygur Türkçesi		öy	

2.3.8. kéc- /öt- “geçmek”

Batı grubu Türk lehçelerinde *geç-/keç-* standart şekildir. Batı grubu dışındaki Türk lehçelerinde *öt-* şekli yaygın olmakla birlikte *keç-* fiili de kullanılır. *Gedâyî Dîvânî*'nda ise *kéc-* şekli, *öt-* şekline oranla daha yaygın kullanılmıştır: *Uşol şekl ü şemâyilni körüp kéciti bu köñglümge* (2723), *mén bilür-mén dağı bu köñglüm ki méndin né kéçer* (662).

	geç-	öt-	Başka Şekil
Köktürkçe	keç- OY		
Eski Uygur Türkçesi	keç- ETG kéc- US, AY	öt- US	
Karahanlı Türkçesi	keç- KB keç- ~ kéc- DLT	öt- DLT	
Harezmi Türkçesi	keç- NF, ME, KEI	öt- NF, ME, KEI	
Kıpçak Türkçesi	keç- TA, TZ	öt- BV, GT, İM, TA, TZ	
Eski An. Türkçesi	geç- TM		
Çağatay Türkçesi	kéc- GD	öt- GD	
Türkiye Türkçesi	geç-		
Azeri Türkçesi	keç-		
Türkmen Türkçesi	geç-	öt-	
Kazak Türkçesi	keş-	öt-	
Kırgız Türkçesi	keç-	öt-	
Tatar Türkçesi		üt-	aşa çık-
Kumuk Türkçesi	keç-	öt-	
Özbek Türkçesi	keç-	öt-	
Yeni Uygur Türkçesi	keç-	öt-	

2.3.9. küneş /kün / kıyaş “güneş”

Her üç şekil de tarihî Türk lehçelerinde yaygındır. Günümüzde Batı grubu Türk lehçelerinde kullanılan şekil *güneş*, diğer lehçelerde kullanılan yaygın şekil *kün* ve *kıyaş*tır. Metnimizde daha çok *kıyaş* kullanılmakla birlikte *küneş* kelimesi de iki kez geçmiştir. *Kün* ise “güneş” anlamıyla kullanılmamıştır: *Yüz körsetip küneş kibi burc-ı kemâldin* (369), *müsel sel ‘anber in zülfün ğ küneş tég yüz (2478).*

	küneş	kün	kıyaş
Köktürkçe		<i>kün</i> OY	
Eski Uygur Türkçesi	<i>küneş</i> ETG	<i>kün</i> US, AY, ETG	<i>kıyaş</i> US, AY
Karahanlı Türkçesi		<i>kün</i> DLT, KB	<i>kıyaş</i> DLT
Harezmi Türkçesi		<i>kün</i> KEI, ME, NF	
Kıpçak Türkçesi	<i>küneş</i> BV, GT, TA, TZ	<i>kün</i> GT, TA, TZ	<i>kıyaş</i> BM, TA, TZ
Eski Anadolu Türkçesi	<i>güneş</i> TM		
Çağatay Türkçesi	<i>küneş</i> GD		<i>kıyaş</i> GD
Türkiye Türkçesi	<i>güneş</i>		
Azeri Türkçesi	<i>güneş</i>		
Türkmen Türkçesi	<i>güneş</i>	<i>gün</i>	
Kazak Türkçesi		<i>kün</i>	
Kırgız Türkçesi		<i>kün</i>	
Tatar Türkçesi			<i>kıyaş</i>
Kumuk Türkçesi	<i>güneş</i>	<i>gün</i>	
Özbek Türkçesi		<i>kün</i>	<i>kıyaş</i>
Yeni Uygur Türkçesi		<i>kün</i>	<i>kıyaş, aptap</i>

2.3.10. ménġze- /okşa- ~ oġşa- “benzemek”

Tarihî lehçelerde *ménġze-* ve *okşa- ~ oġşa-* şekli birlikte kullanılırken günümüz Batı lehçelerinde *benġze- ~ menġze-*, diğer lehçelerde *okşa- ~ oġşa-* şekli yaygındır. *Gedâyî Dîvânî*’nda ise her iki şekli de görmek mümkündür: *Körmedi ħüsniġġa ménġzer yana bir tansuk mişâl* (1540).

	<i>ménġze-</i>	<i>okşa- / oġşa-</i>
Köktürkçe		
Eski Uygur Türkçesi	<i>ménġze-</i> ETG	<i>okşa-</i> ETG, US, AY
Karahanlı Türkçesi	<i>ménġze-</i> DLT, KB	<i>okşa- ~ oġşa-</i> KB <i>oġşa-</i> DLT
Harezmi Türkçesi	<i>ménġze-</i> KEI, ME, NF	
Kıpçak Türkçesi	<i>ménġze-</i> İM menze- KTS	<i>okşa-</i> TZ, <i>oġşa-</i> BV, GT, İM
Eski An. Türkçesi	<i>benġze-</i> TM	
Çağatay Türkçesi	<i>ménġze-</i> GD	<i>okşa-</i> GD

Türkiye Türkçesi	<i>benze-</i>	
Azeri Türkçesi	<i>meñgä-</i>	
Türkmen Türkçesi	<i>meñze-</i>	
Kazak Türkçesi		<i>okşa-</i>
Kırgız Türkçesi		<i>okšo-</i>
Tatar Türkçesi		<i>ohşa-</i>
Kumuk Türkçesi		<i>oşa-</i>
Özbek Türkçesi		<i>ohşa-</i>
Yeni Uygur Türkçesi		<i>ohşi-</i>

3. Sonuç

Türk dili, bugün genel olarak Oğuz, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi olmak üzere üç ana grupta incelenir. Birbiriyle sürekli etkileşim içinde bulunan bu üç lehçeyi kesin coğrafi, siyasi ve dilsel sınırlarla birbirinden ayırmak mümkün değildir. Bu sebeple tarihî ve çağdaş Türk lehçeleri, birbirleriyle sürekli etkileşim içinde bulunmuştur. 15. yüzyıldan 20. yüzyıl başlarına kadar devam eden bir yazı dili olarak Orta Türkçenin son dönemini temsil eden Çağatay Türkçesi de Çağatayca'yı ayrı bir yazı dili hâline getiren dil özelliklerinin yanı sıra söz konusu etkileşimin bir sonucu olarak Eski Türkçe ve Batı Türkçesine ait dil unsurlarını da bünyesinde taşır. Çağatay Türkçesinin klasik dönem öncesi eseri olan *Gedâyî Dîvânî*'nda da gerek ses ve şekil bilgisi gerekse söz varlığında kendini gösteren bu unsurlar, Çağatay Türkçesinin ve tabii ki *Gedâyî Dîvânî*'nin hem Eski Türkçenin yakın bir takipçisi olduğunun hem de Batı Türkçesinden etkilendiğinin bir göstergesidir.

ESER ADI KISALTMALARI

- AY:** Kaya, Ceval (1994). **Altun Yaruk**. Ankara: TDK Yay.
- BV:** Açar, Mehmet Emin (1986). **Baytaratu'l-Vâzih**. Marmara Üniversitesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- DK:** Özsoy, Bekir Sami (2006). **Dede Korkut Kitabı (Transkripsiyon-İnceleme-Sözlük)**. Ankara: Akçağ Yay.
- DLT:** Atalay, Besim (1972). **Divânü Lugat-it-Türk (Dizin)**. Ankara: TDK Yay.
- ETG:** Gabain, A. Von (2000). **Eski Türkçenin Grameri**. (Çev. Mehmet Akalın). Ankara: TDK Yay.
- ETT:** Timurtaş, Faruk Kadri (2005). **Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl Gramer-Metin-Sözlük**. Ankara: Akçağ Yayınları.
- GD:** Eckmann, János (hzl.) (1971). **The Dîvân of Gadâ'î**. Bloomington: Indiana University.
- GT:** Karamanlıoğlu, A. Fehmi (1989). **Seyf-i Sarayî, Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistân Bi't-Türkî)**. Ankara: TDK Yay.
- HŞ:** Timurtaş, F. Kadri (1980). **Şeyhî ve Hüsrev ü Şirin**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yay.

- HT:** Toparlı, Recep, Hanifi Vural (2007). **Harezmi Türkçesi**. Ankara: Öncü Basımevi.
- İM:** Toparlı, Recep (1992). **İrşâdü'l-Mülûk Ve's-Selâtin**. Ankara: TDK Yay.
- KB:** Arat, Reşit Rahmeti (1979). **Kutadgu Bilig III İndeks**. İstanbul: Türk kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.
- KEI:** Ata, Aysun (1997). **Kıyasü'l-Enbiyâ**. Ankara: TDK Yay.
- KTS:** Toparlı, Recep, Hanifi Vural, Recep Karaatlı (2003). **Kıpçak Türkçesi Sözlüğü**. Ankara: TDK. Yay.
- ME:** Yüce, Nuri (1993). **Mukaddimetü'l-Edeb, Zamahşari**. Ankara: TDK Yay.
- NF:** Ata, Aysun (1998). **Nehcü'l-Ferâdis**. Ankara: TDK Yay.
- OY:** Tekin, Talat (2010). **Orhon Yazıtları**. Ankara: TDK Yay.
- TA:** Toparlı, Recep, Sadi Çögenli, Nevzat H. Yanık (2000). **Kitâb-ı Mecnû-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî**. Ankara: TDK Yay.
- TM:** Argunşah, Mustafa (1999). **Muhammed b. Mahmûd-ı Şirvânî Tuhfe-i Murâdî İnceleme – Metin – Dizin**. Ankara: TDK Yay.
- TZ:** Atalay, Besim (1945). **Et-Tuhfetü'z-Zekiyye**. İstanbul: TDK Yay.
- US:** Caferoğlu, Ahmet (1968). **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**. İstanbul: TDK Yay.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_lehciler&view=lehciler

KAYNAKÇA

- AHMEDHOCAYEV, Erkin (hızl.) (1973). *Gadoiy Devon*. Taşkent: Gafur Gulom Nomidegi Adabiyot ve San'at Neşriyoti.
- ARGUNŞAH, Mustafa (2013). *Tarihî Türk Lehçeleri, Çağatay Türkçesi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- ATALAY, Besim (1985). *Divanü Lûgât-it-Türk I-II-III-IV*. Ankara: TDK Yay.
- BLOCHET, E. (1932-1933). *Catalogue Des Manuscrits Turcs*. Paris: Bibliothèque Nationale.
- DEMİR, Nurettin, Emine Yılmaz (2010). *Türk Dili El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yay.
- ECKMANN, János (1960). "Gedai Divanı'ndan Parçalar". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, X: 65-100.
- ECKMANN, János (hızl.) (1971). *The Dîvân of Gadâ'î*. Bloomington: Indiana University.
- ECKMANN, J. (2003a). *Çağatayca El Kitabı*. (çev. G. Karaağaç) Ankara: Akçağ Yayınları.
- ECKMANN, János (2003b). "Küçük Çağatay Grameri". *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*. (hızl. Osman Fikri Sertkaya). Ankara: TDK Yay.: 109-132.

- ERASLAN, Kemal (hızl.) (2001). *Alî Şîr Nevayî, Mecâlisü'n-Nefâyis I (Giriş ve Metin)*. Ankara: TDK Yay.
- ERDEM Uçar, Filiz Meltem (2011). "Çağatay Türkçesinde Eski Türkçenin İzleri". *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 6/1: 1827-1834.
- ERGİN, Muharrem (1971). *Azeri Türkçesi*. İstanbul.
- GABAİN, A. Von (2000). *Eski Türkçenin Grameri*. (Çev. Mehmet Akalın). Ankara: TDK Yay.
- GANIËVA, Suyima (1962). "Şair Gadoiy". *Özbekistan Medeniyeti Gazetesi*. 1 Eylül.
- GANIËVA, Suyima (hızl.) (1965). *Gadoiy Sherlar*. Taşkent: Bediyy Edebiyat Neşriyatı.
- GÜLSEVİN, Gürer (2007): *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: TDK Yay.
- HAZAR, Mehmet (2011). "Çağatay Türkçesinde Oğuzca Özellikler ve Benzerlikler". *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science* 4 (1). 31-63.
- KARAAĞAÇ, Günay (1997). *Lutfi Divanı (Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Ankara: TDK Yay.
- KAYMAZ, Zeki (2004). "Çağatay Türkçesinde Oğuzca Unsurlar Üzerine", S. *Amanolov Okuvları 2004*. Materealdarı, Öskemen. 204-210.
- KORKMAZ, Zeynep (2010). "Oğuz Türkçesinin Tarihi Gelişme Süreçleri". *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 5/1: 1-41.
- ÖLMEZ, Mehmet (2003). "Çağataycadaki Eskiçil Öğeler Üzerine". *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu, Mustafa Canpolat Armağanı*. Ankara: 135-142.
- RÜSTEMOV, Ergeş (1963). *Uzbekskaya Poëziya v Pervoy Polovine XV Veka*. Moscow. 64-65.
- RÜSTEMOV, Ergeş (1966). *Nekotoriye Voprosı Sravnitel'nogo İzuçeniya Uzbekskoy Literaturı 15. veka s Drugimi Vostoçnımi Literaturami (tyurkskaya i persidsko-tadjikskaya)*. (15. Asır Özbek Edebiyatının Başka Şark Edebiyatları (Türk ve Fars-Tacik) ile Kıyasi Öğrenişin Bazı Meseleleri). Dokt. diss.: M. Taşkent.
- RÜSTEMOV, Ergeş (1967). "Gadoiy'ning Bir Kasidesi ve Mecolisü'n-Nefois'ning Yazılış Tarihi". *Özbek Tili ve Edebiyoti Dergisi* (2): 34-41.
- RÜSTEMOV, Muhibbek (hızl.) (2007). *Gadoiy, Gadoiyning Lugati ve Metni*. Taşkent: Ali Şir Navoyi Nomidegi Davlat Adabiyot Müzesi Tahrir Bölümü.
- TEKİN, Talat (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- TİMURTAŞ, F. Kadri (1992). "Batı Türkçesi". *Türk Dünyası El Kitabı*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Ens. Yay.: 120-145.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri (2005). *Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl Gramer-Metin-Sözlük*. Ankara: Akçağ Yayınları.